

УДК 32.019.51

КОНЦЕПТ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ В КООРДИНАТАХ ГІБРИДНОЇ ЗАГРОЗИ

Євген Магда

*НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
Видавничо-поліграфічний інститут,
кафедра видавничої справи та редагування
вул. Янгеля, 1/37, 03056, Київ, Україна*

Висвітлено становлення концепту Центрально-Східної Європи в середовищі публічних інтелектуалів упродовж ХХ ст. Показано особливості місця регіону в системі міжнародних та європейських міждержавних відносин. Проаналізовано процес наростання загрози гібридної війни в регіоні на початку ХХІ ст. та пошук відповідей на цей виклик.

Ключові слова: гібридна війна, Центрально-Східна Європа, українсько-російська війна, ЄС, пострадянський простір.

Постановка проблеми. У контексті гібридного протистояння України та Росії, яке триває від 2014 року, незмінно актуальними залишаються питання регіональної безпеки. Цілком очевидно, що деякі з країн регіону стали об'єктами певних агресивних дій з боку РФ (до того ж прихованих). Частина країн у той чи інший спосіб, швидше частково, аніж повністю, висловлює підтримку РФ. Очевидно різними є позиції країн Балтії та, наприклад, Чехії чи Угорщини. Але чи диктує приналежність до одного регіону, який доволі часто трактується як світоглядний концепт, а не об'єктивна реальність, схожість зовнішньополітичних стратегій?

Метою статті є аналіз специфіки концепту регіону Центрально-Східної Європи та визначення (не)реальності зростання гібридної загрози в цій системі координат.

Концепт Центрально-Східної Європи

Під час аналізу територіального концепту Центрально-Східної Європи ми будемо відштовхуватися від роботи Андрія Портнова «Між «Центральною Європою» та «Русским миром»: Сучасна Україна в просторі міжнародних інтелектуальних дискусій» [1]. У книзі йдеться про інтелектуальні дискусії, різні спроби концептуалізації історії та сучасних проблем того регіону, який дехто воліє називати «посткомуністичними країнами», дехто – «Центрально-Східною Європою», а ще інші (головно, це російський націоналістичний (імперіалістичний?) дискурс) – «Русским миром». Спробуємо розширити рефлексію, окреслену паном Портновим.

Від кінця ХХ – початку ХХІ ст. концепт «Центральна Європа» («Центрально-Східна Європа») зайняв міцні позиції в політичній риториці й історичних текстах, відсунувши, а то й замінивши собою «Східну Європу». Це закономірно, адже низка країн регіону перебувала на різних стадіях входження в європейський інтеграційний проект. Тому потрібно було на рівні мови проілюструвати реальну належність до Європи, маркувати себе як «своїх», водночас позначивши когось (Східну Європу) як «не зовсім своїх».

Зі входженням колишніх соціалістичних країн Центральної та Східної Європи до Європейського Союзу активізувалися історичні дослідження, пов'язані з переоцінкою радянської історіографічної спадщини стосовно державотворчої традиції цих народів, із потребою розробки власного національного історичного канону, визначення європейського вектору політичної культури від минулого до сьогодення. Окрім цього, важливими є дискусії щодо сутності європейської цивілізації, часу й особливостей формування її центрів та периферії. Особливо актуальними вони є для польської історіографії.

Витворений у ХІХ ст. «ягеллонський міф» та концепція «цивілізаційної місії Речі Посполитої на Сході» отримав друге дихання в ХХІ ст. з огляду на реальну місію Польщі як «адвоката» колишніх народів Речі Посполитої, особливо України, у справі їхньої інтеграції в європейську співдружність. До «ягеллонської ідеї» апелював президент Лех Качинський, варто також згадати статтю Яна Пекло (директора Фонду польсько-української співпраці PAUCI, а нині – посла

Польщі в Україні) «*Wschodnie partnerstwo jagiellońskie*» («Ягеллонське східне партнерство»). Ян Пекло зауважує: «Практичний досвід ягеллонського проекту та концепції прометеїзму небагато втратили у своїй актуальності й можуть стати в нагоді під час наповнення «Східного партнерства» конкретним змістом» [2].

Центральна Європа – одна з найяскравіших інтелектуальних метафор і один із найуспішніших політичних проектів ХХ століття. Ще 1950 р. польський еміграційний історик Оскар Галєцький намагався обґрунтувати історичну специфіку розвитку Східно-Центральної Європи. Наприкінці 1970-х рр. в угорському самвидаві з'явилася праця медієвіста Єно Сюча «Три Європи», який також послуговувався компромісним терміном «Східно-Центральна Європа». На думку Сюча, цей регіон історично щосили прагнув долучитися до західних структур, але значна чисельність шляхти й слабкий розвиток міст визначили його відставання. Але кого ж включати до регіону?

Сумнівів не викликали Польща, Угорщина, Чехія й Словаччина. Ці країни були в центрі уваги синтетичної історії регіону Пьотра Вандича «Ціна свободи», що з'явилася одразу після падіння «залізної завіси» й розпаду СРСР. Автор вважає Центральною Європою простір між Балтійським, Адріатичним, Егейським і Чорним морями, а підставою приналежності до нього певної країни – глибокі зв'язки із західною цивілізацією [4].

Патрик Кені в дослідженні «Карнавал революції» вважає Центральною Європою країни, об'єднані «спільним минулим у західних імперіях», стверджуючи, що поза цим фактором події 1989 року сприймалися цілком по-іншому, спричинивши замість Карнавалу криваву розплату з режимом Чаушеску в Румунії та війну в Боснії й Хорватії [5]. У цій роботі розглядається Польща, Чехословаччина, Угорщина, НДР, Словенія та Україна.

Закономірно, що нині найбільший вплив на окреслення кордонів регіону має ЄС. Але попри важливість ідеологічного та політичного чинників у цьому процесі, не варто відкидати його історичну та соціокультурну обумовленість. Тим більше не варто відкидати аналітичний сенс регіональних історичних порівнянь. Одним із прикладів евристичної продуктивності такого підходу може бути дослідження Орестом Субтельним п'ятьох східноєвропейських еліт: польської, угорської й лівонської шляхти, молдавського боярства й козацької старшини, їхньої відповіді на наступ абсолютизму в ХVIII столітті серією повстань, хоч і невдалих (зокрема, повстання Івана Мазепи) [1, с. 29–30].

Схожою схемою територіального поділу послуговується Тімоті Снайдер. У «Перетворенні націй» Снайдер намагається довести виникнення після Люблінської унії 1569 р. багатоетнічної, багатоконфесійної й багатокультурної шляхетської нації, яку він аксіологічно протиставляє руйнівному модерному націоналізму [6]. Територіальні рамки тут обмежені кордонами колишньої Речі Посполитої (нині це землі Польщі, України, Литви та Білорусі). Отже, визначальним для книги є «східноєвропейський територіальний фокус, який водночас є її методологічним засновком» [6, с. 23]. При цьому саме історія Польщі є визначальною для цілого регіону, а надто наприкінці ХХ ст. Снайдерова друга книга, присвячена історії «Кривавих земель» – одна зі спроб пояснити особливості розвитку регіону у вузьких хронологічних рамках, наголосити на важливості та контраверсійності його історії [7]. «Криваві землі» так чи інакше вписуються в кордони Центрально-Східної Європи. Сам Снайдер описує їх як простори від Балтійського до Чорного моря, від Берліну й до Москви.

Але закономірно існує й інша тенденція – сумнів у доцільності поєднання таких різних країн у рамках одного регіону. Наприклад, Казімеж Вуйчіцький ставить важливе питання: схоже, що концепт Центрально-Східної Європи вичерпав себе, і він позбавлений як евристичної, так і інструментальної цінності. Натомість є два субрегіони: Центральна й Східна Європа, розрізнення яких здійснюється на підставі відмінного історичного досвіду в ХХ ст. під впливом двох світових воєн, насамперед – Другої світової [8].

На межі Європи, або землі, де можна все

Нині концепт Центрально-Східної Європи показує, умовно кажучи, свій зворотний бік. Це ніби Європа, але якась трохи інакша, не така, як Німеччина чи Франція, наприклад. Тому тут можна не дотримуватися багатьох правил.

Історія має приклади, коли землями центральноєвропейських країн жертвували в ім'я спокою країн західноєвропейських. Особливості історичного розвитку стали ніби виправданням

інших правил гри в регіоні. Центральнo-Східна Європа виглядає як місце, де можна порушувати правила. І Росія готова це робити. Тим більше в тих державах, які навіть до Східної Європи належать із натяжкою (Україна та Білорусь). Країни Центральної та Східної Європи постають таким собі внутрішнім фронтіром, землями, які можна завойовувати (хай і в невійськовому сенсі) та встановлювати на них домінування власних інтересів, землями, де можна майже все. Зокрема, виявилось, що тут можна зазіхати на територіальну цілісність суверенних держав та сподіватися на переформатування посткомуністичного простору.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. країни Центрально-Східної Європи виявилися розділеними. Більшість із них після розвалу СРСР змогла інтегруватися в ЕС та НАТО. Це забезпечило їм економічну (у межах ЕС) та військову (у межах НАТО) безпеку. Деякі країни регіону застрягли між ЕС та Російською Федерацією (тут, зокрема, ідеться й про Україну) [9].

Власне, сучасний світ поділений на зони впливу між територіями стабільності, де панує закон і порядок, та територіями невизначеності, підвищеної конфліктності (незалежно від того, у якій фазі знаходяться ці конфлікти). На сході Європи лінія цього поділу пройшла територією пострадянських держав, які після холодної війни опинилися в ролі «буферних зон» між Росією та ЄС. Агресія Росії спрямована на країни Центрально-Східної Європи та Балтії, що наразі є членами євроатлантичних інтеграційних структур, і на країни, що опинилися в «сірій» зоні безпеки (Грузія, Молдова, Україна й, вірогідно, Білорусь).

Російська окупація України стала останнім кроком на шляху перетворення Східної Європи в зону різкого геополітичного конфлікту [9]. Особливу небезпеку становить відновлення конфліктів у Придністров'ї та на Кавказі. Існування невизнаних і некерованих територій, розташованих у безпосередній географічній близькості, створює широкі можливості для подальшої ескалації конфліктів і здійснення незаконної діяльності: торгівлі наркотиками й зброєю, нелегальної міграції. Об'єднання в один вузол протиріч на Близькому Сході, Кавказі та в Східній Європі загрожує дестабілізацією ситуації в сусідніх регіонах, а також залученням до протистояння великих держав. На західному фланзі, який є більш стабільним, у країнах Центрально-Східної Європи (зокрема, в Угорщині та Болгарії) на тлі некерованих міграційних процесів, пов'язаних із транзитом біженців із країн Близького Сходу та Центральної Азії (передусім із Сирії), зростає популярність консервативних або радикальних поглядів. У перспективі це загрожує існуванню шенгенської зони, власне, самому існуванню Європейського Союзу як політичного актора, а також реанімацією старих етнотериторіальних конфліктів у Європі [10, с. 38–39].

Чи готова Європа прийняти виклик?

Збройне протистояння України з Росією можна до певної міри вважати наслідком «вакууму влади» на пострадянському просторі, який виник після розпаду СРСР, а імперські амбіції РФ призвели до диспропорційного її розподілу. Той факт, що Україна нині успішно опирається агресії, може спричинити часом невиправданий оптимізм та переоцінку власних можливостей. Безперечно, Україна залишається потужним опонентом Росії та її агресивної політики, але геть не єдиним. Адже такими, що перебувають під загрозою, є також інші країни, наприклад Польща. Вони входили до комуністичного блоку, але не до СРСР. Тому маємо говорити про весь терен Європи, так чи інакше контрольований СРСР, тобто знов-таки про регіон Центрально-Східної Європи.

Агресія Росії проти України виявила слабкі місця в системі оборони НАТО на сході Європи. Сумарно військовий потенціал НАТО, безперечно, перевищує потенціал Росії. Але порівняно з арміями окремих країн регіону російська армія є в рази потужнішою. За винятками Естонії та Польщі, країни Центрально-Східної Європи в умовах економічної кризи значно зменшили видатки на оборону (середня цифра в регіоні становить 1,1% ВВП при встановленому НАТО мінімумі в 2%). У разі потреби ці країни не зможуть захистити себе. Із загального складу військ країн НАТО (3 млн особового складу та 1,5 млн з них – в Європі) у Центрально-Східній Європі та Балтії дислоковано менше ніж 10% (300 тис.), із 28-ми баз НАТО на континенті 23 розташовані в Західній Європі, лише 5 – у Центрально-Східній Європі та Балтії. Американський військовий контингент зосереджено майже виключно в Західній Європі (тільки в Нідерландах американських військових більше, ніж у всіх країнах – членах Центрально-Східної Європи та Балтії разом). Перелік можна продовжувати, але очевидно, що російська агресія унаочнила вразливість східноєвропейського флангу НАТО [10, с. 50].

Особливі побоювання Альянсу пов'язані з країнами Балтії, що мають російські меншини. Потенційно Росія може застосувати до них «право на захист співвітчизників», як це сталося, наприклад, у Криму. Тим більше, що ця тема постійно присутня в інформаційному просторі зазначених країн, щоправда, з різним ступенем інтенсивності. Як засвідчив саміт НАТО в Уельсі (вересень 2014 року), Альянс прагне уникнути надмірного загострення ситуації протистояння. Але в НАТО усвідомлюють, що дії Росії потребують багатомірних відповідей. Інша річ, яким чином ставити запитання. Чи готові громадяни країн ЄС та НАТО захищати естонське місто Нарва, де росіян – 80,9%, а естонців – 2,6%? Чи латвійську Ригу, де росіян – 43,9%, а латишів – 41%? Чи світ побачить чергового Невіла Чемберлена й згадає його вислів від 27 вересня 1938 р.: «Наскільки страшним, фантастичним і неймовірним є факт, що ми мали би копати окопи й приміряти протигазові маски через суперечку в далекій країні між народами, про які ми нічого не знаємо» [13]. Проте все ж маємо підстави думати, що регіон не залишиться сам на сам із загрозою агресії. США посилили військову присутність у Центральній і Східній Європі, підтримавши свої обіцянки про допомогу наданням конкретного військового обладнання. Лунають заклики до поновлення політики стримування агресора, запобігання ескалації відображене в нових тактичних планах НАТО. Новий «План дій у галузі готовності» Альянсу (далі – RAP) передбачає підвищення рівня боєготовності сил реагування НАТО й проведення дедалі більш складних навчань у Центральній і Східній Європі. RAP передбачає створення передових сил, здатних до розгортання протягом кількох днів, створення багатонаціональних пунктів командування й управління НАТО, а також пунктів прийому на територіях східних членів Альянсу, оновлення оборонних планів. Хоча увага НАТО залишається зосередженою в основному на швидкому захисті й підкріпленні, а не на постійному розташуванні значних бойових сил у Центральній і Східній Європі, RAP відображає підтвердження принципу, якому певний час не приділяли належної уваги: для того, щоб здійснювати стримування за допомогою надійної оборони, риторика має бути підкріплена відповідною військовою силою [14].

Слід пам'ятати, що регіон Центрально-Східної Європи може стати ключовим для континенту загалом. Тому життєво необхідним є подолання внутрішніх суперечностей (наприклад, у польсько-українських чи польсько-литовських відносинах) та побудова відносин якісно іншого рівня. Історична пам'ять має слугувати не для нагнітання суперечностей, а для скріплення фронту протистояння гібридній загрозі зі сходу.

Висновки.

Як цілком слушно відзначив Андрій Портнов, концепт «Центрально-Східна Європа» набув легітимного статусу в історіографії та публічному дискурсі відповідних країн. І хоча цей концепт, як і будь-який інший, є умовним, він допомагає побачити й глибше зрозуміти одні сторони й тенденції історичного процесу та нехтує іншими або применшує їх. Як і кожен концепт, що намагається впорядкувати хаос реальності навколо, «Центральна Європа» істотним чином цю реальність спрощує. Але маємо наголосити: у цьому разі спрощення є загрозою. Агресивна Росія небезпечна не лише для України та Білорусі, країн Балтії та Польщі, а й для Грузії, Вірменії, Казахстану, Азербайджану. Європоцентричність інтелектуального дискурсу в цьому разі заважає ширше поглянути на речі та знайти відповідь на цей виклик поза традиційними (хоч і такими привабливими) межами. Ледве не всі країни, які мають спільний кордон із РФ (а не лише спільний з Європою та РФ), утворюють зону пограниччя, і це вимагає створення форпосту.

Цивілізований світ виявився не готовим до гібридних загроз такого рівня, хоча це й може стати стимулом для нового етапу еволюції європейських і євроатлантичних структур. Але кінця історії поки не видно, за влучним висловом Тараса Возняка, постісторія ще не прийшла в Центрально-Східну Європу.

Список використаної літератури

1. Портнов А. Між «Центральною Європою» та «Русским миром»: Сучасна Україна в просторі міжнародних інтелектуальних дискусій / А. Портнов. – К. : НІСД, 2009. – 160 с.
2. Пекло Я. Ягеллонське східне партнерство / Я. Пекло [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://polit.ua/analitika/2011/02/03/peklo.html>.
3. Andruchowycz J. Moja Europa. Dwa eseje o Europie zwanej Środkową / J. Andruchowycz, A. Stasiuk. – Wołowiec 2000.

4. Вандич П. Ціна свободи: Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення / П. Вандич. – Київ : Критика, 2004.
5. Кені П. Карнавал революції. Центральна Європа 1989 року / П. Кені ; переклад з англійської А. Портнова і Т. Портнової. – Критика, Київ, 2006.
6. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь / Т. Снайдер ; пер. з англ. – Київ: Дух і літера, 2012. – 464 с.
7. Снайдер Т. Криваві землі: Європа між Гітлером та Сталіним : [монографія] / Т. Снайдер. – Київ : Грані-Т, 2011. – 448 с.
8. Вуйчицький К. Ностальгія і політика. Есе про повернення до Центральної Європи / К. Вуйчицький ; переклад із польської П. Гаврилишина, П. Гави. – Брустури: Дискурсус, 2016. – 124 с.
9. Возняк Т. Наслідки російської агресії в Україні для центрально-східної Європи та світу / Т. Возняк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zaxid.net/news/showNews.do?naslidki_rosiyskoji_agresiyi_v_ukrayini_dlya_tsentralnoshidnoyi_evropi_ta_svitu&objectId=1314591.
10. Донбас і Крим: ціна повернення : [монографія] / за заг. ред. В. Горбуліна, О. Власюка, Е. Лібанової, О. Ляшенко. – К. : НІСД, 2015. – 474 с.
11. How to be good neighbors [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economist.com/news/europe/21597948-ukraine-biggest-test-eus-policytowards-countries-its-borderlands-how-be-good>.
12. Popescu N. First lessons from the Ukrainian Crisis / N. Popescu [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iss.europa.eu/publications/detail/article/first-lessons-from-theukrainian-crisis/>.
13. Мокрик Р. Путін, Європа і далека країна / Р. Мокрик [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.ji.lviv.ua/n79texts/Мокрук_Putin_Europa_i.htm.
14. Рюле М. Стимування: що воно може (і не може) зробити / Майкл Рюле [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nato.int/docu/review/2015/Also-in-2015/deterrence-russia-military/UK/index.htm>.

THE CONCEPT OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE IN THE FRAMEWORK OF HYBRID THREAT

Mahda Yevhen

*NTUU «Igor Sikorsky Kiev Polytechnic Institute»,
Publishing and Printing Institute,
Department of Publishing and Editing
Yangel st., 1/37, 03056, Kyiv, Ukraine*

Author deals with the formation of the concept of Central and Eastern Europe among public intellectuals during the twentieth century. He points the place of the region in international and European relations. The process of hybrid threat growing of war in the region is continuing the same as the search for answers to this challenge.

Key words: hybrid war, Central and Eastern Europe, Ukrainian-Russian war, Central and Eastern Europe, EU, post-Soviet region.